

NEKROLOGJI

PROF. DR. HASAN ÇIPURI – TERMINOLOGU I SHQUAR USHTARAK

U nda nga jeta gjuhëtari me uniformë, profesor Hasan Çipuri. I përjetshëm qoftë kujtimi i tij!

32 fjalorë ushtarakë shqip-gjuhë e huaj mbajnë emrin e profesor Hasan Çipurit si autor, si bashkautor e si drejtues shkencor (kryeredaktor). Ai ka hartuar 160 zëra enciklopedikë. Ka shkruar 350 artikuj shkencorë e shkencorë-popullarizues. Ka përkthyer e ka botuar 14 libra historikë e ushtarakë. Ka drejtuar rreth 400 bashkëpunëtorë të jashtëm të Sektorit shkencor të Akademisë Ushtarake – tani, Akademia e Mbrojtjes. Ka hartuar e ka botuar 6 tekste mësimore universitare. Ka redaktuar 34 libra të fushave të ndryshme. Ka qenë pedagog në Universitetin e Tiranës e titullar i serbokroatishtes. Profesor Hasani ka qenë anëtar i Institutit Biografik Amerikan (*American Biographical Institute*); “Personalitet ndërkombëtar” i vitit 2001 (Kembrixh, 2002); një ndër “2000 intelektualët e shquar të shekullit XXI” (Kembrixh, Angli, 2001); një ndër “Europianët e shquar të shekullit XXI” (Kembrixh, 2003); “Drejtor i përgjithshëm nderi për Europën” i Qendrës Biografike Ndërkombëtare të Kembrixhit, Angli.

Në 54 vjet punë, profesor Hasan Çipuri ka pasur 12 detyra të rëndësishme funksionale. Këtu qe shkencëtari drejtues. Qe Hasani, i ditur dhe i dashur me të gjithë. I veshur bukur e i mbajtur bukur. Me zërin e tij karakteristik e me fjalën e tij aq prekatore. Nga 12 detyrat funksionale të profesor Hasanit, njëra ka qenë: Shef i Sektorit (më pas – Departament) të Terminologjisë dhe të Enciklopedisë Ushtarake në Akademinë Ushtarake, tani Akademia e Mbrojtjes (1980-2002).

Këtë punë e kemi parë për së afërmi sepse kemi pasur rastin të recensiononim disa vepra të tij.

Profesor Hasani ka shkruar historinë e terminologjisë ushtarake të shqipes. Historia fillon me Rilindjen, vijon me Pavarësinë, me Ushtrinë Mbretërore, periudhën 1939-1944, periudhën pas Çlirimit e deri në kohët e sotme. Kjo terminologji ka qenë dhe është pjesë e rëndësishme e ushtrisë shqiptare, sepse siç dihet, ajo ka të bëjë me komunikimin ushtarak – aq i rëndësishëm në të gjitha kohët e në të gjitha momentet. Ajo ka qenë dhe është pjesë e rëndësishme e gjuhës sonë të përbashkët, jo vetëm se është ndër terminologjitë më të mëdha të shqipes (ushtria ka shumë shkenca, teknika, teknologji, armë,

aparatura, pajisje etj. – çdo repart ushtarak ka armën e vet e teknikën e vet – e rrjedhimisht, edhe terminologjinë e vet), por edhe sepse përdorimi i dendur e thuaje i përditshëm i mjaft termave ka bërë që ata ta kalojnë kufirin e tyre (si term) e të përdoren edhe si leksik i përgjithshëm (le të themi, *shënjestër, qitje, urë e varur* etj.) në mjediset tona ushtarake, në stërvitjet ushtarake - më herët, edhe në fshat, në shkolla e në universitete.

Gjuha është dukuri shoqërore, që do të thotë se ajo ekziston, ruhet e zhvillohet veçse në shoqëri. Por është edhe dukuri historike, sepse zhvillohet e pasurohet sipas zhvillimit të kësaj a të asaj bashkësie që e flet atë. Këtë zhvillim na e përshfaq brenda parametrave të saj edhe monografia e profesor Hasanit, “Terminologjia ushtarake e shqipes”, botuar më 1993. Vetëm një shembull: Në Shtabin Madhor të Ushtrisë Kombëtare Shqiptare u ngrit për herë të parë në historinë e Forcave tona të Armatosura një komision i terminologjisë ushtarake dhe *togë, epror, këmbëz* (e shkrepjes), *siguresë, gatitu!, qetësohu!, eja në radhë!* etj. janë krijuar nga ai komision. Shumë terma të tjerë si këta janë qëmtuar, vjelë e pasqyruar në fjalorët terminologjikë ushtarakë e më së pari, në disertacionin e profesor Hasanit për doktoraturë.

Profesor Hasani është themelues i terminologjisë së sotme ushtarake të shqipes, mbështetur fort mbi baza kombëtare e mbi parime krejt shkencore. Vetë profesor Hasani thotë: Terminologjia jonë ushtarake, tashmë është formuar e funksionin si sistem. Janë diferencuar, qartësuar e saktësuar konceptet në përputhje me zhvillimin e mendimit dhe të praktikës ushtarake shqiptare. Në këtë terminologji ushtarake, ai që ka spikatur, ka qenë profesor Hasani. Krahas studimeve teorike në fushën e terminologjisë në vitet ‘80 të shekullit të kaluar, në Akademinë Ushtarake (sot, Akademia e Mbrojtjes) filloi puna e organizuar shkencore për përpunimin sistemor, shqipërimin dhe kodifikimin tërësor të terminologjive tekniko-ushtarake. Ideatori dhe kryeorganizatori i asaj pune aq të gjerë qe profesor Hasani. Për këtë qëllim u vol letërsia ushtarake (rregullore, tekste mësimore, udhëzues, revista e gazeta ushtarake e joushtarake etj.) nga Rilindja deri në ditët tona dhe u krijua një kartotekë terminologjike shkencore me rreth 200 000 skeda. E gjithë kjo punë është bërë nën drejtimin dhe mbikëqyrjen shkencore të profesor Hasanit. U krijuan komisione specialistësh ushtarakë e gjuhëtarësh. Edhe komisionet kishin në krye profesor Hasanin. Falë lëndës së vjelë e organizimit të përsosur, u hartuan 25 fjalorë, me rreth 67 000 njësi terminologjike. Gjithë kësaj pune shkencore, kaq vëllimore, i ka paraprirë kryeredaktori i fjalorëve, profesor Hasani. Ja disa nga ata fjalorë: Fjalor i termave gjitharmësh. (1989) (hartuar nga një grup i gjerë ushtarakësh, specialistësh e gjuhëtarësh, nën drejtimin e profesor Hasanit. Aty bëhet përpunimi tërësor e sistemor i terminologjisë tekniko-ushtarake. Ai përfshin 11 000 terma); Fjalor i termave të topografisë ushtarake (shqip-anglisht-rusisht), 1985; Fjalor i termave të artilerisë (shqip-anglisht-rusisht), 1987; Fjalor i termave të zbulimit (shqip-anglisht-rusisht),

1989; Fjalor i termave të shërbimeve të prapavijës (shqip-anglisht-rusisht), 1987; Fjalor i termave të armatimit dhe të municioneve (shqip-anglisht-rusisht), 1989; Fjalor i termave të mbrojtjes kundërajrore (shqip-anglisht-rusisht), 1990; Fjalor i termave të armës së xhenios (shqip-anglisht-rusisht), 1990; Fjalor i termave të armës së tankeve (shqip-anglisht-rusisht), 1990; Fjalor i termave ushtarakë të NATO-s, 1997; Fjalor i shkurtesave dhe i akronimeve të NATO-s (anglisht-frëngjisht-italisht-gjermanisht-shqip), 1999; Fjalor i termave të ndërlidhjes (shqip-anglisht-rusisht), 2000; Fjalor i detarisë (anglisht-shqip), 2000. Një punë, vërtet vigane. Kryeredaktor - profesor Hasan Çipuri. Profesor Hasan Çipuri ka hartuar vetmorisht edhe dy fjalorë të mëdhenj terminologjikë ushtarakë (me 20 000 terma), botuar më 1990 dhe 1993 - "Fjalor ushtarak serbokroatisht-shqip" dhe "Fjalor ushtarak italisht-shqip" dhe një Fjalor të përgjithshëm shqip-serbisht (me rreth 45 000 fjalë dhe me mbi 25 000 shprehje e frazeologjizma", 2008.

E tërë kjo punë mjaftonte që profesor Hasani të siguronte një emër shumë të nderuar në shkencën shqiptare: si gjuhëtar, si terminolog, si terminograf, si leksikolog e si leksikograf i pazëvendësueshëm. Por profesori nuk mund të mjaftohej vetëm me kaq. Kumtesat në veprimtari shkencore, recensionet për fjalorë të të tjerëve e oponencat për mbrojtje doktoraturash, përkthimet e puna mësimore universitare, si titullar i lëndës "Gjuha serbokroate" në Fakultetin e Gjuhëve të Huaja në Tiranë i kanë kërkuar kohë, por, gjithsesi, kanë qenë veprimtari shumë e dashur për profesor Hasanin dhe shumë e vlerësuar nga të tjerët. Por as me kaq nuk është mjaftuar profesor Hasani. Ai ka shkruar dhe botuar artikuj për terminologë ushtarakë, por edhe artikuj për strategë ushtarakë - Skënderbeun, Aleksandrin e Madh, Napoleon Bonapartin, Xhingis Khanin, Zhukovin etj.

Ushtria ka shumë armë, shërbime e specialitete; rrjedhimisht, ka edhe shumë terminologji e shumë terma. Ka terma të teknikës e të strategjisë, të organizimit e të drejtimit të trupave, të teknikës së armatimit, të shërbimeve e të strukturës së forcave të armatosura. Ushtria ka edhe terma politiko-ushtarakë e historiko-ushtarakë. E, edhe terma të tjerë. Dhe nuk është e lehtë të veçosh e të pranosh aksh term kur ai shënon realie të disa armëve, shërbimeve e specialiteteve. Pra, nuk është e lehtë të përcaktosh vëllimin e konceptit dhe vëllimin e termit sipas tiparit të ngushtë tematik. Nuk është e lehtë të dallosh e të veçosh as leksikun e përgjithshëm ushtarak nga leksiku ushtarak special. Ka edhe shumë koncepte që lidhen tërthorazi me ushtrinë. Kjo do të thotë, më në fund që nuk ka qenë e lehtë të bëhej inventari i termave teknikë, shkencorë etj. dhe brenda kësaj kornize, të ruhej simetria e fjalorëve. Por në gjithë atë punë është bërë një sintezë e përgjithshme e terminologjive ushtarake të shqipes dhe janë harmonizuar fusha e nënfusha të saj të veçanta dhe me kënaqësi kemi vërejtur se zgjedhja dhe përzgjedhja e termave është bërë siç duhet dhe është ruajtur simetria në fjalorë.

Siç dihet, shkenca e teknika ecin e zhvillohen shpejt. Atëherë, një fjalor terminologjik i kësaj a i asaj dege të shkencës a të teknikës duhet të jetë bashkëkohor edhe në koncepte, edhe në terma; ndryshe, konsiderohet i vjetruar e i pavlefshëm. Fjalorët terminologjikë, me kryeredaktor profesor Hasan Çipurin kanë qenë gjithnjë të kohës. Edhe konceptet, edhe termat kanë qenë të besueshëm, sepse kanë ardhur nga burime të shkruara bashkëkohore - rregullore, tekste mësimore, broshura, artikuj etj. (shih, p.sh., *ndërlidhje videotelefonike, tank urahedhës, bombë neutronike* etj.). Kësisoj, fjalorët kanë qenë për çdo dije ushtarake, tekniko-ushtarake e tekniko-shkencore, madje, edhe për njëfarë profesionalizimi të punës së ushtarakut. Në parantezë: Nëse dikush do të dijë, p.sh., për aerodromet dhe llojet e aeroplanëve, mund të shkjojë te Fjalori i termave të mbrojtjes kundërajrore.

Fjalorët qenë kryesisht shqip-gjuhë të huaja. Kësisoj, ata qenë fjalorë ndërkombëtarë. Gjuha shqipe përballë me gjuhë të mëdha të lëvruara. Dhe në këtë përballje ajo ka qenë e suksesshme. Por ne duam të dalim diku tjetër. Si veprim gjuhësor, përkthimi është shumë i ndërlikuar, sepse transformimet gjuhësore nuk janë paralele të përkryera si ato të matematikës a të alfabetit Mors. Por, në terminologji, edhe përkthimi – nëse dikush do ta quante përkthim – nuk është transferim fjale, por transferim koncepti. Atëherë, *barasvlerësi në gjuhë të huaj nuk përkthehet, por kërkohet e gjendet*. Është si puna e njësave frazeologjike ose e fjalëve të urta a proverbave - ato nuk mund të përkthehen. Barasvlerësi terminologjik është “përkthim” koncepti e pastaj gjetje e termit – një punë fort e vështirë. Atëherë, dija për degën e shkencës a të teknikës, dija për temën, dija për gjuhën amtare e dija për gjuhën e huaj na japin një fjalor terminologjik të kënaqshëm. Falë formimit të tij ushtarak, shkencor e intelektual dhe njohjes së shkëlqyer të shumë gjuhëve të huaja (anglisht, rusisht, italisht, serbisht, kroatisht etj.), profesor Hasani e zgjidhte nyjën gordiane, kur aksh komision terminologjik ngecte diku.

Në gjuhën shqipe, siç dihet, ka gjithnjë proces krijues dhe risimtar në punë të fjalëkrijimit e të fjalëformimit, sidomos në gjuhën e shkencës dhe të teknikës. Pra, në terminologji mund të krijohen fjalë të reja. Por me kusht që: a) ta japin të saktë konceptin a nocionin; b) të jenë krijuar sipas rregullave e gjedheve fjalëformuese të shqipes. Autoritetin për të krijuar e pranuar një term të ri e kanë, më së pari, terminologu e specialisti. Por nuk mjafton krijimi i termit të ri. Duhet një strategji që të sigurojë vlerësimin dhe pranimin e aksh risie dhe në përgjithësi, zhvillimin e gjuhës speciale të aksh dege të shkencës, teknikës etj. Kjo strategji është ndërtuar edhe me fjalorë të tillë terminologjikë ushtarakë. Me kënaqësi kemi vërejtur që në këtë strategji, përpjekja e profesor Hasanit dhe e komisioneve terminologjike, të drejtuara prej tij, për ta pasuruar gjuhën shqipe me fjalë të reja e për ta ruajtur të pastër gjuhën shqipe, duke shmangur fjalë të huaja të panevojshme, ka qenë e vijueshme dhe e suksesshme. Shih, p.sh., *rrugështruese, urdhërveprim, gjurmëti, ujëveçues,*

Pikëlidhje, dritëmatës, vetërregullues etj. Në to mund të shihet fare qartë modeli i shqipes, çka i bën më të pranueshme (siç ka, p.sh., *shenjëtari*, ka edhe *helmueshmëri*, siç ka *i kapshëm*, ka edhe *i mbartshëm* etj.). *Çndotje* dhe *çndotës* janë formime shqipe të profesor Hasanit. Janë gjurmuar dhe gjetur terma edhe me formim popullor (tipi *kushtrim, shpatinë dyjare, aeroplan bukël* etj.), duke synuar kështu demokratizimin e mëtejshëm të terminologjive shqipe ushtarake e të vetë ligjërimit ushtarak.

Është synuar me të drejtë fjala shqipe e formimi shqip në terminologjitë shqipe të ushtrisë, por pa rënë në nacionalizëm gjuhësor. Nacionalizmi gjuhësor – pastrim i gjuhës nga çdo huazim është, natyrisht i papranueshëm. Gjuhët marrin e japin. Gjuhët marrin për të plotësuar ndonjë qelizë të zbrazët në strukturën e tyre. Gjuhët marrin fjalë ndërkombëtare (ndërkombëtarizma). Gjuhët nuk marrin fjalë të huaja të panevojshme, ose fjalë a formime me prejardhje të huaj, gjithashtu, të panevojshme. Prandaj profesor Hasan Çipuri nuk i donte fjalët *bocman, difensivë, dislokim, eksploziv, paramilitar, oksidim, plasdarm* etj. Prandaj ai kërkonte *shenjëtar* e jo *snajper, pamor* e jo *vizual, dyluftim* e jo *duel, denduri* e jo *frekuencë, nxënësi* e jo *kapacitet, njehsim* e jo *kalkulim, qëndresë* e jo *rezistencë, nismë* e jo *iniciativë*. Prandaj profesor Hasani ka shkruar rreth 20 artikuj për shqipërimin e shumë termave ushtarakë.

Të gjithë fjalorët terminologjikë synojnë të jenë *normativë*, sepse e kanë për detyrë të japin termin që duhet përdorur. Kjo do të thotë që ata e ndihmojnë përdoruesin të zgjedhë atë term a togfjalësh terminologjik që e ka pranuar (ose që mund ta pranojë) gjuha shqipe standarde. Fjalorët e autorit, bashkautorit dhe kryeredaktorit Hasan Çipuri janë *normativë* në të gjitha elementet e në të gjithë treguesit. Të tillë janë edhe barsvlerësit e gjetur në gjuhë të huaj. Në këtë mënyrë, përdoruesit i jepet mundësia edhe të lexojë, edhe të përkthejë literaturë të huaj.

Terminologjia ushtarake pasqyron zhvillimet që kanë ndodhur a që ndodhin në fushën e mbrojtjes në kushte të caktuara ekonomiko-shoqërore e politike. Ajo pasqyron shkallën e modernizimit të Forcave të Armatosura. Prandaj sot, puna me terminologjinë ushtarake, - vërente profesor Hasani, - nuk duhet konsideruar e përfunduar. Edhe pse ajo po merr karakter të qëndrueshëm, ka raste luhatjeje e mosnjësimi. Por, siç dihet, luhatjet në fushën ushtarake janë me pasojë. Prandaj, me të drejtë profesor Hasani sugjeronte të ndiqej terminologjia ushtarake e NATO-s, pjesë e së cilës jemi edhe ne, për ta përfshirë atë në fjalorët terminologjikë ushtarakë përkatës. Sepse standardizimi i koncepteve (brenda NATO-s) sjell edhe standardizimin e termave ushtarakë e të terminologjive ushtarake.

